

Віктор
ШЕМЧУК

Проблеми визначення свободи інформації і її реалізація на тимчасово окупованій території України

Проаналізовано підходи до розуміння поняття свобода інформації, його природи, джерел нормативно-правового регулювання. Підкреслено особливості реалізації свободи інформації в умовах сучасної української дійсності, включаючи тимчасово окуповану територію, визначено основні проблеми у даному процесі. Запропоновано оптимальні та ефективні механізми інформаційної реінтеграції.

Ключові слова: інформація, свобода інформації, права людини, тимчасово окупована територія.

The article analyzes the approaches to the understanding and clarifying the concept of freedom of information, its nature, sources of regulations. The relevant legal acts, that have been adopted in Ukraine, and a significant number of Ukrainian bodies and officials, whose duties are to conquer the Russian propaganda, are also described in this article, as well as the mechanisms of information reintegration. It is also highlighted the features of the implementation of freedom of information in terms of the modern Ukrainian reality, including temporarily occupied territory of Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. The optimal and effective mechanisms of information reintegration of peoples living on the territories of temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol and non-controlled parts of Donetsk and Luhansk regions are proposed herein.

Keywords: information, freedom of information, human rights, temporarily occupied territory.

Розвиток суспільних відносин у сучасному світі, інформаційних технологій та низка інших обставин зумовлюють інтерес науковців до проблематики інформації, свободи інформації, права на доступ до інформації, тощо. Слід підкреслити, що ці питання є актуальним як у мирний час, так і в умовах воєнного чи надзвичайного стану, у різних куточках території держав, а також поза її межами.

На наше переконання, слід насамперед з'ясувати що таке свобода інформації? Так, подекуди зустрічаються вкрай різноманітні визначення і підходи до розуміння даної категорії, її соціально-правової природи, змісту, так само і нормативно-правова регламентація, механізми реалізації, тощо. Зокрема, згадується іноді свобода інформації як правовий інститут, право людини, власне свобода, тощо. Хоча становлення її концептуальних засад фактично відбувається понад сімдесят років, протягом яких увага окремих держав та світового співтовариства зосереджувалась на багатоаспектному комплексі теоретичних і прикладних питань, на жаль, не існує єдино визначених чітких визначень свобода інформації, відповідних змістовних елементів, відмінних ознак та способів здійснення.

Очевидна увага значної кількості міжнародних організацій, включаючи ООН, з 1946 року працюють у даному напрямі і фактично до сьогодні. Так, певні здобутки уже наявні. По-перше, «свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій усіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили». Отже, свобода інформації була віднесена до категорії основних прав людини (і розумілась виключно як право людини, а не право суб'єктів міжнародного права); свобода інформації була визначена в якості критерію усіх видів свободи, що підлягають захисту ООН [1].

УДК 341.3

ШЕМЧУК Віктор Вікторович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, м. Кіїв, Україна

© В. Шемчук, 2019

Свобода інформації визначається як право всюди і безперешкодно збирати, передавати і опублікувати інформаційні відомості. Тобто, передбачає комплекс прав, що поєднує різні види інформаційної діяльності – збирання, передавання і опублікування. Іншими словами, може йтися про моральний обов'язок прагнути до виявлення об'єктивних фактів і до поширення інформації без злісних намірів.

У міжнародних відносинах роль інституту свободи інформації зводиться до «основної передумови для будь-якої серйозної спроби сприяти досягненню миру та світовому прогресу» (враховуючи можливість всюди і безперешкодно збирати, передавати і опублікувати інформаційні відомості). Учені підкреслюють значення розвитку (інституту) свободи інформації, «взаєморозуміння і співробітництво між народами є неможливими за відсутності пильної і здорової світової суспільної думки, яка в свою чергу, цілком залежить від свободи інформації» [2-3].

Згідно положень Загальної декларації прав людини 1948 р. «кожний має право на свободу переконань і висловлювання; це право включає свободу мати переконання без втручання, а також шукати, отримувати і поширювати інформацію і ідеї через будь-які засоби і незалежно від кордонів» [4]. За аналогічною ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [5] визначено такі основні складові, а саме право дотримуватись переконань (поглядів у Декларації), право на вільне вираження свого погляду («виявлення» у Декларації). Водночас у Декларації свободи висловлювань та інформації Ради Європи 1982 р. свободу інформації було проголошено запорукою соціального, економічного, культурного і лише насамкінець політичного розвитку кожної людини.

Не дивлячись на закладені основи розвитку інституту свободи інформації як важливого права людини, відповідних універсальних та регіональних міжнародно-правових стандартів, на внутрішньодержавних рівнях реалізації даного інституту наявні суттєві відмінності.

Зокрема, у ч. 2 ст. 34 Конституції України йдеться про право кожного «збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію», однак «використання» інформації можна тлумачити і як її збирання, зберігання, поширення, тощо, тобто здійснення будь-яких операцій із нею [6].

Враховуючи агресивні дії з боку Російської Федерації стосовно території України, її населення, що тривають з 2014 року і до сьогодні, перед нами постають завдання, пов'язані з дослідженням ситуації із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території України. Правовий статус і режим останньої у законодавстві України визначається неоднозначно. Це можна пояснити тим, що на рівні Закону України тимчасово окупованою територією України визначається лише територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій та повітряний простір над цими територіями. Визначено окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями на рівні підзаконних актів України, зокрема у відсилковий спосіб з одного акта до іншого. Така неоднозначність і невизначеність статусу окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей у законодавстві України призводить до плутанини у правозастосуванні, особливо у діяльності судових органів України щодо справ, які стосуються цих територій [7].

Інше питання постає у даному контексті: яким чином реалізується свобода інформації поряд з іншими правами та свободами людини на тимчасово окупованій території України? Відповідний порядок їх реалізації закріплено у таких актах як: Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 2014 р., «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р., «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р., тощо. Їх аналіз дозволяє зробити висновок, що з боку держави встановлено гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів громадян України, іноземців або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

В інформаційній сфері між Російською Федерацією і Україною відбувається інформаційна війна, заснована на деструктивному інформаційному впливі РФ як у технічному аспекті, так і політичному, психоемоційному, пропагандистсько-виховному, тощо. Неодноразовим виявились хакерські атаки на об'єкти у різних сферах життєдіяльності, контроль з боку російських агентів впливу за ЗМІ в Україні, підризна діяльність в інформаційному просторі за допомогою методів маніпуляції, дезінформації та пропаганди, спеціальних інформаційних операцій.

Як підкреслює дослідниця Г.М. Яворська, російсько-український військовий конфлікт є локальним за своєю сутністю, але його дискурс є глобальним, про нього говорять у всьому світі. Він виходить за межі медійної сфери – під час гібридної війни інформація, тобто оповіді про неї (події

чутки, плітки, меми, анекдоти, тощо), перетворюється на зброю, при застосуванні якої руйнуються не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність... [8]

Отже, чи можливо в таких умовах реалізувати належним чином професійні права журналістів, свободу журналістської діяльності, права пересічних громадян на доступ до публічної інформації, на збирання, передавання і опублікування інформації на тимчасово окупованій території України? Поряд з цим викликає інтерес ефективність забезпечення інформаційної безпеки, свободи доступу до держави та свободи від держави... де-юре і де-факто.

У даному контексті відзначимо, що на загальнодержавному рівні прийнято низку важливих нормативно-правових актів і визначено значну кількість органів та посадових осіб, до відання яких належать згадані вище питання. Йдеться, зокрема, про Указ Президента України №47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України», яка визначає національні інтереси України в інформаційному просторі, наявність інформаційної агресії з боку Російської Федерації, загрози, які несе в собі така агресія, механізм реалізації Доктрини. Останній містить перелік функцій, що покладаються на органи влади (наприклад, Міністерства інформаційної політики України, тощо). [10] Хоча, вважаємо, що цей документ відзначається більше декларативним характером, аніж дієвим.

Схвалена Кабінетом Міністрів України «Стратегія інформаційної реінтеграції Донбасу» 2018 року [11], попри відсутність «Стратегії інформаційної реінтеграції Криму» (була розроблена Міністерством інформаційної політики України в співпраці із представниками громадянського суспільства, науковцями та державними органами). На жаль, вищими органами влади України повинні вживатись невідкладні системні заходи комплексного характеру.

З метою забезпечення інформаційної безпеки держави, особи та суспільства, належної реалізації свободи інформації, поряд з іншими правами і свободами людини і громадянина, слід відновити цілісний єдиний національний інформаційний простір, сприяти реінтеграції мешканців звільнених та прилеглих до них територій Донбасу та АР Крим у зміні у їх свідомості негативних стереотипів до України, нав'язаних російськими ЗМІ. Інформаційна реінтеграція повинна передувати іншим різновидам реінтеграції – економічної, соціальної, тощо. Оптимальними механізмами інформаційної реінтеграції можна визначити організаційні, правові, цивільно-військові, соціально-інфраструктурні, освітні, інформаційно-культурні, тощо.

Таким чином, не дивлячись на нормативне закріплення на міжнародному і національному рівнях свободи інформації, сучасні українські реалії не дозволяють стверджувати про її фактичну дієвість. Основні завдання при виправленні даної ситуації при цьому мають бути зосереджені на послідовних процесах деокупації та реінтеграції, включаючи інформаційно-безпекову складову, подолання конфліктів на звільнених територіях.

1. Созыв международной конференции по вопросу о свободе информации: Резолюция ГА ООН 59 (I) от 14.12.1946 г. – Режим доступа: [//www.daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/10/IMG/NR003310.pdf?OpenElement](http://www.daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/10/IMG/NR003310.pdf?OpenElement)

2. Забара І.М. Свобода інформації: сучасний концептуальний підхід у науці міжнародного права. *Правова інформатика*. № 1(45), 2015. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/15zimnmp.pdf>

3. Мендел Т. Свобода информации: сравнительно-правовое исследование [2-е изд., доп.]. Париж, ЮНЕСКО, 2008. 176 с.

4. Загальна декларація прав людини 1948 р. Режим доступа : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. Режим доступа: [//www.daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NL6/600/01/IMG/NL660001.pdf?OpenElement](http://www.daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NL6/600/01/IMG/NL660001.pdf?OpenElement)

6. Конституція України 1996 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. Режим доступа: <http://www.rada.gov.ua/>

7. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 85 – 92.

8. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. Серія : Політика. 2016. № 4. С. 41-48.

9. Свобода інформації, прозорість, електронне врядування: погляд громадянського суспільства (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів) / За ред. к.ю.н. А.В. Пазюка. Київ: МГО "Прайвесі Юкрейн", 2004. 206 с.

10. Як вплине Доктрина інформаційної безпеки України на свободу слова? <https://cedem.org.ua/analytics/yak-vplyne-doktryna-informatsijnoi-bezpeky-ukrayiny-na-svobodu-slova/>

11. Уряд схвалив Стратегію інформаційної реінтеграції Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://mip.gov.ua/news/2508.html>

12. Стратегія інформаційної реінтеграції окремих територій на Сході України, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та територій, прилеглих до району проведення антитерористичної операції. – Режим доступу: <https://mip.gov.ua/files/documents/strat0517.pdf>

13. Камінська Н.В. Міжнародна інформаційна безпека в умовах глобалізації та інтеграції. *Міжнародне право: виклики сьогодення*: матер. міжнар. науково-практ. інтернет-конфер. (Київ, 20 грудня 2016 р.) К.: КНТЕУ, 2016. 22-27.

Summary

Problems of definition of the freedom of information and its realization on the temporarily occupied territory of Ukraine

The article analyzes the approaches to the understanding and clarifying the concept of freedom of information, its nature, sources of regulations. It is important because there are extremely varied definitions and approaches to understanding this category of freedom of information, its socio-legal nature, content, as well as legal regulation, and mechanisms for implementation. In particular, freedom of information is sometimes mentioned as a legal institution, human right, freedom itself, and so on. There is no single clear definition of freedom of information, of its content elements, distinctive features and methods of implementation. Therefore, this article tends to suggest the most suitable approach for its understanding. This question is of high importance to Ukraine because of the ongoing armed conflict on its territory. The manipulation of information in each and every aspect of this conflict by Russian Federation became a common thing. It can be said that it is one of the means of warfare in this conflict. As the result we have a dilemma that is hard to resolve: which informational countermeasures can we use to counter Russian propaganda without, however, violation of freedom of information? How to conquer Russian propaganda in the minds of people living on the territories of temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol and non-controlled parts of Donetsk and Luhansk regions?

The relevant legal acts, that have been adopted in Ukraine, and a significant number of Ukrainian bodies and officials, whose duties are to conquer the Russian propaganda, are also described in this article, as well as the mechanisms of information reintegration. As to the legal acts, their shortcomings are mentioned in order to propose the ways of their improvements.

It is also highlighted the features of the implementation of freedom of information in terms of the modern Ukrainian reality, including temporarily occupied territory of Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. The distinct line between the freedom of information and Ukrainian realities is emphasized. In the end of the article the optimal and effective mechanisms of information reintegration of peoples living on the territories of temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol and non-controlled parts of Donetsk and Luhansk regions are proposed herein.